

*Dorota Czykier-Wierzba
Uniwersytet Gdański*

Efekty reformy polityki rynkowej w Unii Europejskiej w latach dziewięćdziesiątych i wnioski dla polskiego rolnictwa

Słowa kluczowe: Unia Europejska, Wspólna Polityka Rolna, polityka
rynkowa, ceny interwencyjne

Przyczyny reformy polityki rynkowej w UE w latach dziewięćdziesiątych

---

Jednym z celów polityki rolnej powołanej do życia w 1957 roku Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (zwanej obecnie Unią Europejską) było zwiększenie produktywności rolnictwa*. Miało to przyczynić się do zapewnienia samowystarczalności Wspólnoty oraz zagwarantować bezpieczeństwo żywnościowe państwom wchodzącym w jej skład [10]. W tym celu państwo uruchomiło szereg różnorodnych środków zarówno ekonomicznych, jak i administracyjnych oraz organizacyjnych. Wśród tych pierwszych istotną rolę odgrywały: system cen na produkty rolne, bezpośrednie subwencje, dopłaty do eksportu produktów rolnych, opłaty wyrównawcze, cła na towary importowane itp. Przeznaczyło też na ten cel znaczne środki finansowe.

Konsekwentnie prowadzona polityka rolna umożliwiła uzyskanie w ramach Wspólnoty, już w połowie lat siedemdziesiątych, samowystarczalności żywnościowej. W następnych zaś latach pojawiły się uwarunkowane strukturalnie i szybko rosnące nadwyżki produktów rolnych (masła, mięsa, zbóż, wina, oliwy z oliwek itp.). Przechowywanie tych nadwyżek okazało się niemiernie kosztowne. Ich eksport, ze względu na niższe ceny produktów rolnych na rynkach światowych aniżeli w państwach EWG, nie był możliwy bez dopłat. Stąd prowadzenie polityki rynkowej pochłaniało z budżetu Wspólnoty coraz więcej środków.

---

* Celem polityki rolnej było również zapewnienie sprawiedliwego poziomu życia producentom rolnym oraz stabilizacja rynku żywnościowego [10].

W związku z tym w połowie lat osiemdziesiątych Wspólnota zmodyfikowała politykę rolną. Reforma ta nie przyniosła jednak spodziewanych efektów. Pomimo bowiem wprowadzenia po 1985 roku, w związku z reformą polityki rolnej, licznych ograniczeń globalna produkcja rolnictwa wzrastała w dalszym ciągu, w tym szczególnie pszenicy i kukurydzy. Stąd po początkowym spadku zapasów w latach 1987–1990 już w 1991 roku ich poziom znacznie wzrósł. I tak na przykład zapasy zbóż zwiększyły się z 7,5 mln t w 1990 roku do 18 mln t w 1991 roku, zapasy masła z 30 tys. t do 278 tys. t, zapasy mięsa wołowego ze 130 tys. t do 700 tys. t [10, 12]. Wzrosła też znacznie samowystarczalność Wspólnoty w zakresie produktów rolnych*.

Uznano wówczas, że „hamulce” nałożone na wzrost produkcji rolnej, w ramach rynkowego odcinka wspólnej polityki rolnej, nie były dostatecznie skuteczne. W dalszym więc ciągu mechanizmy rynkowe stanowiły w państwach Wspólnoty Europejskiej bodziec nie do ograniczania, ale do intensyfikacji i wzrostu produkcji rolnej. Stwarzało to też coraz większe zagrożenie dla środowiska.

W szybkim tempie następował też wzrost wydatków z budżetu Wspólnoty, związanych z prowadzeniem polityki rolnej. Ich udział w budżecie EWG ukształtował się w 1991 roku na poziomie 62%. Większość środków z funduszu rolnego FEOGA (Fonds Européen d’Orientation et de Garantie Agricoles) przeznaczona była, podobnie jak w latach poprzednich, na finansowanie polityki rynkowej. Stąd w 1991 roku udział Sekcji Gwarancji w funduszu FEOGA wyniósł 93,9%. Podkreślić też należy, że znaczna część tych wydatków (około 80%) trafiała do stosunkowo niewielkiej liczby silniejszych ekonomicznie gospodarstw.

W związku z tym, analizując dotychczasowe efekty reformy tej polityki, eksperci Wspólnoty ocenili, że reforma nie spełniła postawionych przed nią zadań, a polityka rolna znajduje się w stanie głębokiego kryzysu [18].

Główne założenia reformy polityki rynkowej w latach dziewięćdziesiątych

---

Na początku 1992 r. przygotowany został kolejny program modyfikacji wspólnej polityki rolnej**. W nowym programie mówi się o konieczności ponownego przemyślenia i przeformułowania celów tej polityki. Wysunięty został również postulat przebudowy mechanizmów funkcjonowania wspólnej polityki rolnej. Program reformy

---

* Tak na przykład w 1990 roku w porównaniu z 1985/86 stopień samowystarczalności Wspólnoty w zakresie zbóż wzrósł ze 119 do 120%, w tym pszenicy ze 120 do 133%, cukru ze 126 do 134% i mięsa wołowego ze 106 do 107% [8].

** Istotną rolę w reformowaniu polityki rolnej UE odegrał w latach dziewięćdziesiątych program opracowany przez Komisję UE, zwany Planem MacSharrego [6].

nie narusza natomiast trzech fundamentalnych zasad wspólnej polityki rolnej, tj.: zasady jedności rynku, preferencji krajów Wspólnoty oraz solidarności finansowej.

W programie tym na plan pierwszy wysuwa się nie produkcyjne, lecz ogólnospołeczne funkcje rolnictwa. Stwierdza się bowiem, że celem polityki rolnej ma być przede wszystkim utrzymanie na ziemi dostatecznej liczby rolników. Stanowi to jedyny sposób zachowania środowiska naturalnego, tradycyjnego krajobrazu oraz preferowanego przez społeczeństwo modelu rolnictwa opartego na gospodarstwie rodzinnym.

Definitywnie znika z celów polityki rolnej hasło o rozwoju produkcji rolnej, a w jego miejsce celem staje się wzrost konkurencyjności produktów rolnych na rynkach międzynarodowych i wzrost efektywności produkcji rolniczej. Podkreśla się w reformie konieczność przerwania więzi, jakie występowały między rozmiarami subwencji a wielkością produkcji. Jako kluczowe zadanie przyjmuje się natomiast likwidację nadwyżek produktów rolnych poprzez ograniczenie produkcji surowców, które są przetwarzane na artykuły żywnościowe, do wielkości odpowiadających rozmiarom popytu. Cel ten ma być realizowany dwiema drogami: poprzez ekstensyfikację stosowanych technik, co sprzyjać powinno ochronie środowiska, oraz przestawienie się rolników na produkcję surowców przetwarzalnych na artykuły nieżywnościowe [15].

W związku z tym opracowany nowy program polityki rolnej przewiduje daleko idące zmiany w organizacji głównych rynków branżowych, tj. zbóż, produktów oleistych i białkowych, mleka, żywca wołowego i baraniny. Z wymienionych sektorów, objętych reformą agrarną w państwach Unii Europejskiej, kluczową rolę odgrywają dwa — zboża i wołowina.

Niezależnie od tego w programie tym przewidziano również uruchomienie środków wspierających zmiany w zakresie ochrony środowiska, zalesienia części użytków rolnych i poprawy struktury gospodarstw rolnych przez system wcześniejszych emerytur dla rolników. Rozwojowi regionów wiejskich i zahamowaniu odpływu z nich ludności rolniczej sprzyjać ma także popieranie dywersyfikacji działalności gospodarczej polegającej na tworzeniu pozarolniczych miejsc pracy zarówno w samych gospodarstwach rolnych, jak i w ich bliskim otoczeniu. Dzięki temu pojawiają się dla ludności rolniczej możliwości uzyskania alternatywnych źródeł dochodów. Może to przyczynić się, bez wzrostu produkcji rolnej, do przewyciężenia występujących w wielu regionach rolniczych tendencji stagnacyjnych [11].

Jeżeli chodzi natomiast o zmiany w polityce rynkowej, to w odniesieniu do podstawowych produktów roślinnych założono:

- Obniżenie cen interwencyjnych zbóż, roślin oleistych i roślin białkowych oraz zniesienie systemu kontroli rozmiarów produkcji za pomocą „progów gwarancji”. W wypadku zbóż ceny te zostały obniżone o 35% w ciągu czterech lat gospodarczych, począwszy od 1992/1993 (ze 155 ECU/t do 117 ECU/t w roku gospodarczym 1993/1994 i 108 ECU w 1994/1995 oraz 100 ECU/t w roku gospodarczym 1995/1996) [9].

— Kompensowanie rolnikom strat w dochodach spowodowanych obniżką cen interwencyjnych za pomocą bezpośrednich subsydiów płaconych za powierzchnię uprawy. Stąd w literaturze określa się je często mianem „premii hektarowych”. Jednolita w skali UE wysokość subwencji przysługująca za jednostkę powierzchni uprawy zbóż — w kolejnych latach gospodarczych — została ustalona na następującym poziomie: 1993/1994 — 25 ECU/t, 1994/1995 — 35 ECU/t, 1995/1996 i lata następne — 45 ECU/t [13].

Przysługujące za jednostkę powierzchni uprawy zbóż subwencje wyrównawcze zostały zróżnicowane regionalnie. Ich wysokość przypadającą na 1 ha ustala się odrębnie dla każdego regionu na podstawie średniej wielkości plonów z lat gospodarczych 1986/87–1990/91, przy wykluczeniu lat o plonach skrajnych. W konsekwencji subwencje wyrównawcze w wypadku zbóż kształtowały się na wyższym poziomie w regionach uzyskujących wyższe plony, na niższym zaś w regionach osiągających niższe plony.

Ponadto zróżnicowane zostały warunki uzyskania subwencji dla tzw. małych i dużych producentów. Producenci mali, którzy wytwarzali do 92 t zbóż lub ich ekwiwalent w roślinach oleistych i białkowych, otrzymali subwencje bezwarunkowo. Natomiast produkujący więcej, jeżeli chcieli otrzymać rekompensatę za obniżkę cen skupu, musieli wyłączyć z użytkowania rolniczego 15% dotychczasowej powierzchni zajętej pod uprawę zbóż, strączkowych na ziarno i oleistych. Za odłogowanie ziemi przewidziana została taka sama rekompensata jak za obniżkę cen interwencyjnych [3].

W przypadku natomiast roślin oleistych (rzepaku, rzepiku, słonecznika i soi) ustalona w ramach UE subwencja wyrównawcza dla rolników uprawiających te rośliny, w związku z obniżeniem cen interwencyjnych, wynosiła, począwszy od roku gospodarczego 1993/94, 359 ECU/ha. Wypłacane rolnikom w poszczególnych regionach subwencje wyrównawcze mogły jednak być wyższe lub niższe od subwencji ogólnej. Ta ostatnia była bowiem korygowana o współczynnik wynikający z relacji regionalnego (średniego) plonu do przeciętnego plonu w UE. Ponadto na wielkość tej subwencji wywierały wpływ takie czynniki, jak: rozwój cen światowych oraz przekroczenie gwarantowanej powierzchni uprawy roślin oleistych. Przyjęto bowiem, że za każdy punkt procentowy przekroczenia w państwach Unii gwarantowanej powierzchni uprawy roślin oleistych obniżone zostaną subwencje wyrównawcze dla producentów tych roślin również o 1 punkt procentowy. W 1993 roku Rada Ministrów ustaliła dla państw Unii gwarantowaną powierzchnię uprawy roślin oleistych na poziomie 5,128 mln ha, która została następnie podzielona na podstawowe narodowe powierzchnie gwarantowane. Te ostatnie z kolei zostały, w wyniku porozumienia w 1994 roku ministrów rolnictwa w poszczególnych krajach związkowych, podzielone na podstawowe regionalne powierzchnie gwarantowane. Podstawowe narodowe lub regionalne powierzchnie gwarantowane zostały następnie pomniejszone o obowiązującą w danym roku w ramach reformy agrarnej stopę wyłączenia gruntów, nie mniej jednak niż o 10% tych powierzchni. Warunkiem uzyskania subwencji wyrównawczej

było, podobnie jak w przypadku zbóż, uczestnictwo w programie wyłączenia gruntów z uprawy.

Z kolei dla roślin białkowych (grochu, fasoli, bobu i łubinu) ustalona została subwencja wyrównawcza w wysokości 65 ECU/t. Na jej wielkość w poszczególnych regionach wpływały, podobnie jak w wypadku roślin oleistych, relacje średnich plonów w regionie do przeciętnego plonu w UE oraz przekroczenie gwarantowanej powierzchni uprawy. Uzyskanie tej premii warunkowane było ponadto uczestnictwem gospodarstwa rolnego w programie wyłączenia gruntów z uprawy [13].

Jednocześnie ustalono, że przekroczenie w danym roku gospodarczym powierzchni podstawowej zbóż, roślin oleistych i białkowych prowadzi do zmniejszenia w tym samym roku gospodarczym w gospodarstwie rolnym powierzchni podlegającej wypłacie subwencji wyrównawczych i premii wyłączenia. W kolejnym zaś roku gospodarczym następuje zwiększenie powierzchni gruntów wyłączonych z uprawy, bez możliwości uzyskania z tego tytułu premii wyłączenia. Przyjęto przy tym zasadę, że dodatkową powierzchnię wyłączenia gruntów z uprawy w roku następnym powiększa się o taki sam procent, o jaki nastąpiło przekroczenie w bieżącym roku powierzchni podstawowej.

Natomiast w odniesieniu do produktów zwierzęcych założono obniżenie cen interwencyjnych w granicach 5–15%, przy tym w przypadku produktów, w zakresie których rynek nie był zrównoważony, sięgało ono górnego pułapu. W dalszym ciągu zachowany został system kontroli produkcji mleka za pomocą „kwot”, które uległy jednak obniżeniu.

Stąd w przypadku wołowiny, która, jak wspomniano, stanowi w państwach Unii drugi, obok zbóż, kluczowy sektor produkcji rolnej objęty reformą agrarną, założono obniżenie ceny interwencyjnej w ciągu trzech kolejnych lat (1993–1995) o 15% (po 5% rocznie) w stosunku do poziomu wyjściowego w 1992 roku (342 ECU/100 kg wagi ubojowej), co wyniosło odpowiednio (w ECU/100 kg wagi ubojowej):

- 1 lipca 1993 r. — 325,85,
- 1 lipca 1994 r. — 308,70,
- 1 lipca 1995 r. — 291,55.

Przewidziano również możliwość kompensowania rolnikom strat w dochodach z tytułu obniżenia ceny interwencyjnej przez subwencje bezpośrednie. W przypadku wołowiny przewidziano stosowanie pięciu rodzajów premii dla producentów. Były to:

- premia ubojowa za młode bydlę męskie,
- dodatkowa premia ubojowa za młode bydlę męskie,
- premia za krowy mamki,
- premia ubojowa za cielęta,
- premia ekstensyfikacyjna [14].

Premia ubojowa za młode bydlę męskie, która miała za zadanie rekompensować skutki obniżek ceny interwencyjnej żywca wołowego, została ustalona następująco (w ECU/szt.):

- 1993 r. — 60,
- 1994 r. — 75,
- 1995 r. i lata następne — 90.

W ciągu roku premia ta mogła być wypłacona jednemu producentowi za nie więcej jednak niż 90 sztuk zwierząt.

Przyjęto, że każde państwo członkowskie ustala regionalne pogłowie referencyjne, równe liczbie zwierząt, za które wypłacona została tego rodzaju premia w jednym z trzech lat 1990–1992. W przypadku natomiast przekroczenia w danym roku ustalonego regionalnego pogłowia referencyjnego, liczba zwierząt, za które została wypłacona premia, zmniejszona została w każdym gospodarstwie proporcjonalnie do rozmiarów przekroczenia pogłowia referencyjnego.

Niezależnie od tego wprowadzono, w niektórych krajach, dodatkową premię ubojową za młode bydło męskie. Miało to na celu wyeliminowanie sezonowych spiętrzeń podaży bydła rzeźnego. Premia ta wynosiła 60 ECU i była wypłacana za sztuki ubijane w okresie od 1 stycznia do 30 kwietnia.

Wprowadzenie natomiast premii za krowy mamki miało na celu rekompensowanie producentom skutków obniżek ceny interwencyjnej żywca wołowego. Premią tą objęte zostały krowy ras mięsnych lub stanowiące krzyżówki z rasami mięsnymi, wykorzystywane w gospodarstwie do wychowu cieląt przeznaczonych do produkcji mięsa wołowego. Premia ta została ustalona na poziomie (w ECU/szt.):

- 1993 r. — 70,
- 1994 r. — 95,
- 1995 r. i lata następne — 120.

Premie ubojowe za młode bydło męskie oraz premie za krowy mamki mogły być wypłacane tylko wówczas, kiedy obsada bydła, wyrażona w sztukach dużych (SD) na 1 ha, nie przekraczała w gospodarstwie dopuszczalnej granicy. Wprowadzenie tego przepisu miało na celu ograniczenie przestrzennej koncentracji zwierząt. Zbyt duża bowiem koncentracja zwierząt w gospodarstwach rolnych wywiera negatywny wpływ na stan środowiska naturalnego. Od 1993 roku najwyższa obsada bydła w sztukach dużych (SD) na hektar powierzchni paszowej została ustalona następująco (w SD/ha powierzchni paszowej):

- 1993 r. — 3,5,
- 1994 r. — 3,0,
- 1995 r. i lata następne — 2,0 [14].

Powierzchnia paszowa obejmuje powierzchnię wykorzystywaną do produkcji paszy dla bydła, owiec i kóz w okresie od 1 stycznia do 31 lipca.

Biorąc pod uwagę podaną wyżej obsadę bydła w sztukach dużych na 1 ha powierzchni paszowej oraz liczbę hektarów powierzchni paszowej, można było ustalić dla każdego gospodarstwa największą obsadę bydła, przy której przysługują rolnikowi premie za młode bydło męskie i za krowy mamki. Od obliczonej w ten sposób dla gospodarstwa liczby sztuk dużych bydła odejmowało się krowy mleczne, niezbędne

do wyprodukowania mleka w granicach przyznanej gospodarstwu kwoty, oraz owce mamki, na które złożono wnioski o premię.

Premia ubojowa za cielęta wypłacana była za sztuki męskie ras mlecznych ubijane do dziesiątego dnia życia. Premia ta została ustalona w wysokości 100 ECU/szt. Stosowanie tej premii miało na celu ograniczenie produkcji wołowiny w drodze wycofywania z produkcji sztuk młodych [15].

Z kolei premia ekstensyfikacyjna przysługiwała gospodarstwom rolnym, w których wielkość obsady bydła wynosiła nie więcej niż 2 sztuki duże na 1 ha powierzchni paszowej lub 1,4 sztuki dużej na 1 ha powierzchni paszowej w regionach opóźnionych. Premia ta stanowiła uzupełnienie premii ubojowej za młode bydło męskie oraz premii za krowy mamki i została ustalona w wysokości 30 ECU/szt.

Przewiduje się również utrzymanie jeszcze przez najbliższych osiem lat kwot mlecznych. Kwoty narodowe zostały jednak obniżone w ciągu trzech lat o 3%. W pierwszym roku wprowadzania reformy założono obniżenie kwot mlecznych przyznanych gospodarstwom rolnym o 2%, zaś w gospodarstwach ekstensywnych położonych w rejonach górskich i opóźnionych w rozwoju o 1%. W ciągu następnych dwu lat kwoty mleczne zostały zmniejszone o 1%.

Podkreślić też należy, że wprowadzone po 1990 roku zmiany w polityce rolnej państw Unii miały na celu zróżnicowanie wysokości i warunków uzyskania subwencji w taki sposób, aby w większym niż dotychczas stopniu korzystały z nich mniejsze gospodarstwa, producenci prowadzący chów ekstensywny oraz regiony opóźnione w rozwoju i o trudnych dla produkcji rolniczej warunkach naturalnych.

Skutki reformy polityki rynkowej przeprowadzonej w UE na początku lat dziewięćdziesiątych

---

Od wprowadzenia reformy polityki rolnej minęło, jak wynika z powyższych rozważań, już kilka lat. Stąd nasuwa się pytanie, jakie są efekty tej reformy w zakresie:

- ograniczenia produkcji i zapasów,
- dochodów rolników,
- kosztów prowadzenia polityki rynkowej.

Produkcja zbóż w państwach Unii Europejskiej zmniejszyła się ze 181,3 mln t w roku gospodarczym 1991/92 do 165,7 mln t w roku gospodarczym 1993/94 i 162 mln t w 1994/95 roku. Tym samym osiągnęła ona wielkość niższą od prognoz przygotowanych w 1992 roku, według których w tym ostatnim roku miała ona kształtować się w granicach 164–165 mln t. Do ograniczenia produkcji zbóż przyczyniła się, w głównej mierze, realizacja programu zamrożenia ziemi. Pewien wpływ wywarły również niekorzystne dla zbóż warunki klimatyczne. W latach 1993/94–1994/95 powierzchnia zajmowana przez zboża zmniejszyła się z około 36 mln ha przed reformą do 32 mln

ha w roku gospodarczym 1994/95, tj. o 11%. Redukcja tej powierzchni była o 1 mln ha większa, aniżeli zakładano przed wprowadzeniem reformy [16]. Największy względny spadek powierzchni wystąpił w uprawie pszenicy miękkiej (o 8%), pszenicy twardej (o 11%) oraz jęczmienia (o 12%). Wśród państw Unii najsilniej zredukowana została powierzchnia przeznaczona pod zasiewy zbóż we Francji, która należy do największych, w ramach tego ugrupowania, producentów zbóż. Ponadto silnie ograniczona została powierzchnia uprawy zbóż w państwach Unii, w których dominują duże gospodarstwa, tj. w Danii i Wielkiej Brytanii. W krajach tych przeznaczają się jednak pod zboża znacznie mniejsze powierzchnie aniżeli we Francji. Z kolei w krajach, gdzie dominują małe gospodarstwa rolna skala zamrożenia ziemi była znacznie mniejsza. Tak na przykład w Niemczech powierzchnia przeznaczona pod zasiewy zbóż zmalała o 3%, w Grecji i we Włoszech zaś po 6% [1].

Jeżeli chodzi o rośliny oleiste, to zmniejszenie ich powierzchni wyniosło 9%. Nie pozwoliło to jednak zejść poniżej poziomu powierzchni maksymalnej, gwarantowanej przyjętej w umowie z Blair House. Doprowadziło to do obniżenia rolnikom premii z tytułu wyłączenia gruntów (np. we Francji o 8%).

W przypadku zaś roślin oleistych przeznaczonych do celów nieżywnościowych można stwierdzić, że w roku gospodarczym 1993/94 w porównaniu z 1992/93 nastąpił wzrost ich produkcji o 13,3%, zaś w roku 1994/95 w porównaniu z 1993/94 o 61%. Stanowiło to wynik zwiększenia plonów tych roślin oraz powierzchni ich uprawy (z 204 tys. ha do 620 tys. ha, z czego 220 tys. ha we Francji). W przypadku zaś roślin strączkowych ich produkcja w roku gospodarczym 1993/94 w porównaniu z 1992/92 spadła o 9,1%, w wyniku zmniejszenia się powierzchni ich uprawy o 2,7%*.

Jeżeli zaś chodzi o plony roślin uprawnych z 1 ha, to trudno obecnie określić tendencje w zakresie wydajności z 1 ha. Od wprowadzenia w życie reformy upłynął bowiem zbyt jeszcze krótki okres, aby wnioskować o kierunkach ich zmian. Za ograniczeniem tych plonów w najbliższych latach może natomiast przemawiać fakt zmniejszenia zużycia w gospodarstwach rolnych nawozów i środków ochrony roślin. Przyczynia się to do ekstensyfikacji produkcji, a tym samym poprawy stanu środowiska naturalnego.

Podobne efekty powoduje ograniczenie w państwach Unii o 9% produkcji mięsa wołowego. We Francji natomiast spadek ten był znacznie silniejszy i wyniósł 14%.

Ograniczenie produkcji zbóż i mięsa wołowego doprowadziło do znacznego zmniejszenia ich zapasów. I tak zapasy zbóż spadły z około 33 mln t przed reformą do około 11,5 mln t w roku gospodarczym 1993/94 i 5,5 mln t w końcu 1995 r., a zapasy mięsa wołowego z 1,2 mln t przed reformą do 100 tys. t w 1994 roku i 18,4 tys. t w końcu 1995 r. [16, 9]. W związku ze spadkiem produkcji zbóż oraz ich zapasów

---

* Łączna powierzchnia gruntów wyłączonych z uprawy wyniosła w krajach Unii w 1994 roku 6353 mln ha, a w 1994 roku 7328 mln ha.

interwencyjnych Rada wydała regulację obniżającą w roku gospodarczym 1996/97 do 10% zakres odłogowania ziemi zajmowanej przez uprawy zbożowe, objęty systemem dotacji kompensacyjnych.

Celem obniżki cen zbóż, realizowanej w państwach Unii w ramach reformy polityki rolnej, było zwiększenie ich konkurencyjności na rynku światowym oraz wzrost wykorzystania na pasze dla zwierząt. Przed wprowadzeniem reformy zużycie zbóż na cele paszowe systematycznie malało, rosło zaś zużycie produktów substytucyjnych. W latach 1992/93–1994/95 zużycie zbóż na cele paszowe wzrosło w państwach Unii o 7 mln t. Jest to jednak znacznie poniżej szacunków Komisji, która oceniała ten wzrost na 10 mln t.

Obok spadku cen zbóż na wzrost ich wykorzystania w żywieniu zwierząt wywarły wpływ w państwach Unii również i inne czynniki. Niekorzystne bowiem warunki atmosferyczne panujące w Stanach Zjednoczonych w lecie 1993 roku oraz w państwach Unii w 1993 i 1994 roku spowodowały znaczny spadek produkcji soi. W konsekwencji wzrosły na rynku światowym jej ceny, co zmusiło producentów do ograniczenia zużycia soi na rzecz relatywnie tańszego zboża. Niezależnie od tego pewien wpływ na wzrost zużycia zbóż na cele paszowe miała zmiana w państwach Unii gustów konsumentów, polegająca na zwiększeniu spożycia drobiu oraz ograniczeniu spożycia mięsa wołowego i wieprzowego.

Ograniczenie w państwach Unii podtrzymywania cen produktów rolnych na rzecz bezpośrednich subwencji wypłacanych rolnikom nie spowodowało spadku ich dochodów. Według bowiem szacunków dochody te, w przeliczeniu na jednego pracującego w rolnictwie, wzrosły w Unii w 1994 r. w porównaniu z 1993 r. realnie o 5,7%. Natomiast w latach 1992–1996 wzrastały one średniorocznie o 4,5%, jednakże w poszczególnych krajach członkowskich oraz typach gospodarstw osiągnięte wskaźniki odbiegały od średniej [16, 20]. Najwyższy w latach 1993–1994 wzrost dochodów rolników miał miejsce w Portugalii (o 20%). Znaczny był on również w pozostałych krajach Unii. I tak wyniósł on: w Hiszpanii 12,9%, we Francji 12,1%, w Grecji 10,2%, w Holandii 9,7%, w Irlandii 7,6%, w Niemczech 6,7%, w Belgii 5,4%, w Wielkiej Brytanii 4,2% i w Danii 2,9%. Jedynie w dwóch państwach, w Luksemburgu i we Włoszech, nastąpił spadek dochodów rolników, który wyniósł odpowiednio: 0,9% i 7,6% [16].

Na wzrost dochodów w rolnictwie państw Unii wywarło wpływ wiele różnorodnych czynników. Do najważniejszych z nich zaliczyć można:

- utrzymywanie się cen rynkowych na wyższym od cen interwencyjnych poziomie,
- wzrost nakładów o 0,6%, który został jednak zrekompensowany realnym spadkiem cen środków produkcji, w tym szczególnie pasz,
- znaczny wzrost pomocy uzyskiwanej przez rolników, który wyniósł realnie 10,3%,
- zmniejszenie obciążeń finansowych gospodarstw rolnych w przeliczeniu na 1 ha o 9%, w wyniku wprowadzenia różnego rodzaju programów towarzyszących,

- wystąpienie tendencji do obniżania kosztów produkcji w gospodarstwach rolnych, w wyniku zmniejszenia zużycia zarówno nawozów sztucznych, jak i środków ochrony roślin,
- wzrost między 1991 i 1993 r. o 8% wielkości przeciętnego gospodarstwa rolnego*,
- spadek zasobów siły roboczej w rolnictwie,
- szybsza i realizowana w szerszym, aniżeli przewidywano, zakresie zdolność adaptacyjna rolników do zmienionych warunków gospodarowania [1, 16].

Nie można też pominąć faktu, iż rolnikom udało się ograniczyć, w pewnym stopniu, negatywny wpływ zamrożenia ziemi na dochody w wyniku odłogowania przemysłowego**. Stanowiło ono bowiem w 1995 roku około 20% ogólnej powierzchni zamrożonej ziemi, w 1993 roku zaś jedynie 4,5%.

Przyczyną zaś spadku dochodów rolników we Włoszech był niski poziom produktywności w tym sektorze gospodarki, niekorzystny trend w zakresie cen rolnych, niski poziom subwencji oraz powolny spadek liczby zatrudnionych w rolnictwie.

Poprawa dochodów rolników, jak wynika to z powyższych rozważań, nastąpiła m.in. w wyniku zmniejszenia ich liczby w gospodarstwach rolnych. Wpłynęło na to wprowadzenie wcześniejszych emerytur. Przyczyniły się one także do powiększenia powierzchni istniejących gospodarstw. Dzięki temu poprawie uległa istniejąca w państwach Unii struktura agrarna.

Jeżeli chodzi o sektor zbóż, to odchodzenie, po wprowadzeniu reformy, od polityki wspierania cen produktów rolnych na rzecz bezpośrednich subwencji spowodowało, że największe korzyści odniosły regiony o najniższej wydajności z 1 ha, zaś w ramach poszczególnych regionów gospodarstwa osiagające najniższą wydajność z jednostki powierzchni. W konsekwencji najwyższy po wprowadzeniu reformy wzrost nadwyżki gospodarczej brutto nastąpił w gospodarstwach o najniższych dochodach. Natomiast w gospodarstwach o najwyższych dochodach miał miejsce spadek tej nadwyżki. W przypadku zaś poszczególnych kierunków produkcji zwierzęcej najmniej korzystne wyniki uzyskali rolnicy specjalizujący się w produkcji wołowiny [1].

Jeżeli chodzi natomiast o koszty wprowadzenia reformy, to można stwierdzić, że w latach 1992–1995 wydatki Sekcji Gwarancji Funduszu FEOGA wzrosły o 10,7%, zaś wydatki budżetowe UE powiększyły się w tych latach o 11,3% (tab. 1). Wynika stąd, że po wprowadzeniu reformy polityki rynkowej tempo wzrostu wydatków przeznaczonych na finansowanie w krajach Unii tej polityki uległo zwolnieniu. W tej

---

* Tak na przykład we Francji w latach 1992–1994 liczba gospodarstw rolnych zmalała z 865 tys. do 793 tys., tj. o 8,4%, a na terenie Niemiec w roku gospodarczym 1994/95 w porównaniu z 1993/94 ubyło 4,3% gospodarstw.

** Odłogowanie przemysłowe ma na celu zapobieganie degradacji gleb i polega na wykorzystaniu odłogowanych gruntów pod uprawę roślin przemysłowych.

Tabela 1. Koszty interwencji na rynku rolnym w krajach Unii Europejskiej w latach 1992–1995 (mld ECU)

Wyszczególnienie	1992	1993	1994	1995
Budżet UE	58,9	65,3	59,9	66,8
FEOGA	34,8	38,1	35,6	37,2
z tego:				
Sekcja Gwarancji	32,1	34,7	33,0	34,5
w tym:				
— produkcja roślinna	19,0	21,0	21,8	23,0
— produkcja zwierzęca	10,5	11,7	9,8	10,3

Źródło: [17].

sytuacji zmalał również udział wydatków Sekcji Gwarancji w budżecie UE z 54,5% w 1992 roku do 51,7% w 1995 roku (tab. 1).

Po wprowadzeniu reformy zmieniła się też struktura rozdysponowania środków Sekcji Gwarancji Funduszu FEOGA pomiędzy rynki produktów roślinnych i zwierzęcych. W 1992 roku na wspieranie produktów roślinnych przeznaczono 59,3% środków z tej Sekcji, zaś w 1995 roku 66,5%. Wpływ na te zmiany miało ograniczenie w tych latach zapasów mięsa wołowego. Dzięki temu zmniejszyły się znacznie koszty ich magazynowania. Stąd w wydatkach Sekcji Gwarancji zmalał udział rynku mięsa wołowego z 13,7% w 1992 roku do 11,7% w 1995 roku. W 1994 roku wydatki Sekcji Gwarancji na wsparcie tzw. podstawowych upraw (zbóż, oleistych i białkowych) i zamrożenia ziemi wyniosły 13 mld ECU, czyli o 35% więcej aniżeli w 1992 roku. Przewiduje się, że w latach następnych, w związku z powiększaniem się wsparcia bezpośredniego rolników związanego z zamrożeniem ziemi i wzrostem płatności kompensacyjnych, podobna tendencja utrzyma się.

Modyfikacje polityki rolnej po 1992 roku wywarły także wpływ na rozdysponowanie środków Sekcji Gwarancji pomiędzy kraje członkowskie (tab. 2). W 1991 roku najwięcej środków z tej Sekcji otrzymały kraje: Francja (19,7%), Włochy (16,5%), Niemcy (16,1%) oraz Holandia (10,8%). W sumie na te kraje przypadało 60,7% wydatków Sekcji Gwarancji.

W 1995 roku najwięcej środków, podobnie jak w 1991 roku, wykorzystwała Francja, której udział w wydatkach Sekcji Gwarancji wzrósł do 24,4%, oraz Niemcy (15,7%), Hiszpania (13,3%) i Włochy (9,8%). Stąd na kraje te przypadło 63,2% wydatków Sekcji Gwarancji. Wynika stąd, że do państw, które najbardziej skorzystały na reformie wspólnej polityki rolnej, należą Francja i Hiszpania. Wzrost bowiem udziału Francji w wydatkach Sekcji Gwarancji oznaczał w praktyce, że w latach 1991–1992 kraj ten otrzymał, jak wynika z tabeli 2, 1,98 mld ECU więcej środków z „kasy” Unii aniżeli w 1991 roku. W przypadku zaś Hiszpanii kwota ta wyniosła 1,25 mld ECU. Z kolei Holandia wykorzystwała w 1995 roku tylko 5,6% środków Sekcji

Tabela 2. Wydatki Sekcji Gwarancji funduszu FEOGA według krajów w Unii Europejskiej w latach 1991–1995 (mln ECU)

Kraje	1991	1992	1993	1994	1995
UE (12)	32385,9	32107,5	34748,2	33412,2	34279,6
Belgia	1468,5	1378,2	1298,7	1170,4	1622,1
Dania	1220,3	1166,8	1334,7	1278,4	1389,4
Niemcy	5234,5	4830,5	4976,2	5179,9	5380,0
Grecja	2211,2	2231,4	2715,0	2718,9	2438,8
Hiszpania	3314,3	3578,1	4175,3	4408,3	4562,3
Francja	6394,4	6916,5	8184,8	8001,2	8376,6
Irlandia	1731,1	1452,8	1649,9	1480,0	1417,5
Włochy	5353,4	5141,5	4765,4	3460,6	3364,3
Luksemburg	2,8	1,1	7,3	12,1	14,0
Holandia	2679,3	2389,8	2328,1	1916,0	1929,7
Portugalia	315,6	423,8	478,1	708,4	705,7
Wielka Brytania	2391,3	2451,1	2737,9	2939,0	2954,0

Źródło: [16, 17].

Gwarancji, a więc znacznie mniej niż w 1991 roku. Podobnie jak w przypadku Holandii, mniej środków z Sekcji Gwarancji przyznano w 1995 roku, w porównaniu z 1991 r., również Irlandii i Włochom.

W sumie jednak koszt wprowadzenia reformy wspólnej polityki rolnej okazał się, jak ocenia się, niższy niż początkowo przewidywano. Według szacunków w 1994 r., w porównaniu z 1991 r., wydatki efektywne wzrosły bowiem mniej o 3,1 mld ECU, aniżeli zakładano we wstępnym projekcie budżetu [1]. Na ten stan rzeczy złożyło się wiele przyczyn. W wyniku ograniczenia zapasów zbóż i mięsa wołowego nastąpiło zmniejszenie kosztów ich magazynowania. Z kolei korzystne ceny światowe produktów rolnych, w tym zwłaszcza zbóż, spowodowały, iż znacznie mniejsze niż przewidywano środki trzeba było przeznaczyć na dopłaty do eksportu*.

Jednak w dalszym ciągu większość środków przeznaczają się w państwach Unii na dopłaty do eksportu zbóż, cukru, produktów mleczarskich i mięsa wołowego. Ponadto znacznie mniejsze niż planowano były również dopłaty kompensacyjne dla rolników.

Obok przedstawionych powyżej pozytywnych skutków reformy pojawiło się w rolnictwie wiele negatywnych zjawisk. Ocenia się, że w wyniku wprowadzenia

* Od 1994 roku do początku 1996 roku cena tony pszenicy wzrosła na rynku światowym z 84 do 185 dolarów [19].

reformy znacznie wzrósł udział subwencji bezpośrednich w dochodach gospodarstw rolnych, w tym również silnych ekonomicznie. Na przykład we Francji wpływy z tego tytułu stanowią 50–80% nadwyżki gospodarczej brutto, uzyskiwanej zarówno przez producentów zbóż, jak i żywca wołowego, a w rejonach o trudnych warunkach naturalnych przekraczają 100% tej nadwyżki [4]. Oznacza to, że obecnie w państwach Unii wyniki finansowe gospodarstw rolnych zależą w większym aniżeli dotychczas stopniu od różnych form pomocy bezpośredniej, których utrzymanie i warunki są ustalane przez Radę. Stąd produkcja rolna w tych państwach jest w coraz mniejszym zakresie kształtowana przez swobodnie działające mechanizmy rynkowe, w coraz większym zaś zależy od różnego rodzaju działań administracyjnych. Wynika stąd także, że wprowadzenie reformy nie spowodowało, jak przewidywali niektórzy jej przeciwnicy, dramatycznego kryzysu w rolnictwie, ale też nie zmniejszyła jego niezdrowej zależności od pomocy państwa.

W wyniku wprowadzenia reformy ograniczona została w kształtowaniu dochodów rolników rola wspierania przez państwo cen produktów rolnych, wzrosło natomiast znaczenie subwencji bezpośrednich. W tej sytuacji ciężar wspierania rolnictwa, który przed reformą obciążał konsumentów, spoczywa obecnie na podatnikach. W wyniku tego wspieranie rolnictwa stało się bardziej „przejrzyste”. Stąd istnieją obawy, że dofinansowanie rolnictwa poprzez wydatki budżetowe może rodzić protesty podatników.

Opanowaniu w państwach Unii produkcji zbóż i mięsa wołowego towarzyszyło pogłębienie się nierównowagi w sektorach nie chronionych, w tym szczególnie na rynku warzyw, owoców, cukru i wina. Nadmiar ich produkcji grozi dalszym spadkiem cen i protestami rolników w niektórych krajach Unii. W związku z tym niezbędna była również zmiana mechanizmów regulujących te rynki.

Podsumowanie

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, że w wyniku wprowadzenia reformy nastąpiło w Unii obniżenie zapasów większości produktów rolnych. Przyczyniło się to do poprawy równowagi rynkowej oraz ograniczenia kosztów ich magazynowania. Z kolei obniżka cen interwencyjnych, z jednej strony, spowodowała ich zbliżenie do cen światowych, co pozwoliło na ograniczenie dopłat do eksportu, z drugiej zaś wpłynęła na spadek cen detalicznych niektórych grup artykułów żywnościowych w krajach Unii i w konsekwencji doprowadziła do spadku kosztów utrzymania. Korzystne były również zmiany w zakresie dochodów rolniczych, w przeliczeniu na jednego pracującego w rolnictwie, oraz kosztów prowadzenia polityki rynkowej. Podkreślić też należy, że wprowadzenie dopłat bezpośrednich istotnie rozszerzyło stosowane w Unii instrumentarium polityki rynkowej.

Ocenę efektów reformy w państwach Unii, pomimo korzystnych zmian w zakresie produkcji zbóż i mięsa wołowego, zapasów, dochodów rolników oraz kosztów itp., należy przeprowadzać jednak z dużą dozą ostrożności. Podobna sytuacja, jak obecnie, wystąpiła bowiem po przeprowadzeniu modyfikacji polityki rolnej w połowie lat osiemdziesiątych. Efekty towarzyszące wdrażaniu reformy tej polityki zdawały się początkowo wskazywać na jej skuteczność [7]. W pierwszych bowiem latach wdrażania tej polityki wydatki na prowadzenie interwencji w rolnictwie obniżyły się, spadły też zapasy interwencyjne produktów rolnych. Dzięki temu obniżył się stopień samowystarczalności Unii. Ceny produktów rolnych wprawdzie w dalszym ciągu rosły, ale restrykcyjna polityka rynkowa wpłynęła wyraźnie na osłabienie tempa ich wzrostu. Po 1990 roku okazało się, że poprawa w zakresie zapasów produktów rolnych była nietrwała. Została ona spowodowana, w głównej mierze szczególnie korzystnym dla państw Unii układem zjawisk na rynku światowym, głównie spadkiem podaży, wywołanym wielką suszą w krajach będących jej głównymi konkurentami [2, 5].

Podkreślić też należy, że poznanie przedstawionych powyżej celów, zasad, a także stosowanych w UE rozwiązań w zakresie polityki rynkowej oraz kierunków jej zmian jest istotne w związku z podjętymi przez Polskę w 1994 roku staraniami o członkostwo w tej organizacji. Obecnie znajomość tej problematyki jest bowiem, szczególnie wśród producentów rolnych, nader skromna. Uzyskanie przez Polskę członkostwa w Unii będzie wymagało dostosowania występujących w kraju rozwiązań z zakresu polityki rynkowej do regulacji obowiązujących w tej organizacji. Wiąże się z tym jednak wiele trudnych problemów. Jednym z nich jest niewątpliwie tzw. prawo do produkowania. W UE produkcja większości artykułów rolnych przekracza, jak wspomniano, potrzeby rynku wewnętrznego i możliwości lokowania na rynkach międzynarodowych. W związku z tym Unia — stosując różnorodne środki — dąży, jak wynika z powyższych rozważań, do stabilizacji lub nawet ograniczenia produkcji podstawowych produktów rolnych. Jednym ze stosowanych w Unii mechanizmów jest narzucanie ograniczeń produkcyjnych nie tylko poszczególnym zakładom przemysłu rolno-spożywczego (np. mleczarniom), lecz także większym gospodarstwom rolnym. Objęcie Polski programami stabilizującymi produkcję stanowić będzie niewątpliwie poważny hamulec rozwoju polskiego rolnictwa. Może to bowiem poważnie utrudnić rozwój niektórych jego podstawowych sektorów, w tym głównie mlecznego, mięsnego i zbożowego [21].

Zagrożeniem dla polskiego rolnictwa mogą być również wysokie koszty produkcji niektórych artykułów rolnych występujące w części gospodarstw rolnych. Z prowadzonych badań wynika, że spowodowane są one najczęściej dwiema przyczynami: małą skalą produkcji oraz niską efektywnością nakładów [21].

W tej sytuacji działania dostosowawcze w polskim rolnictwie powinny zmierzać w kierunku poprawy struktury agrarnej, a także rozwoju specjalizacji w gospodarstwach rolnych, co powinno przyczynić się do zwiększenia produkcji, obniżki jej kosztów i poprawy jakości wytwarzanych w tych jednostkach produktów. Niezbędne byłoby również ograniczenie zatrudnienia w gospodarstwach rolnych oraz podnie-

sienie kwalifikacji pracujących w tych gospodarstwach rolników [23,24]. Wymagałoby to jednak stworzenia na obszarach wiejskich nowych miejsc pracy w sektorach pozarolniczych. Dzięki temu powstałyby dla ludności rolniczej możliwości uzyskania alternatywnych źródeł dochodów. Celem tych działań byłoby więc zwiększenie efektywności produkcji rolniczej oraz konkurencyjności polskiego rolnictwa w stosunku do rolnictwa krajów Unii [22]. Stworzyłoby to niewątpliwie korzystniejszą dla Polski sytuację w trakcie negocjowania warunków i terminu przystąpienia do Unii Europejskiej.

Literatura

- [1] Brinbaum D. 1996. Un premier bilan de la reforme de la Politique agricole commune. *Problemes Economiques* 2454: 20–25.
- [2] Ciepielewska M. 1991. Charakterystyka wspólnej polityki rolnej EWG. W: Integracja rynku rolnego i gospodarki żywnościowej EWG. Implikacje dla polskiego handlu zagranicznego. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Warszawa: 28.
- [3] Ciepielewska M. 1992. Kierunki ewolucji polityki rolnej EWG. *Wieś i Państwo*. 1: 50–59.
- [4] Ciepielewska M. 1996. Czy rolnictwo jest barierą w rozszerzaniu UE? — Biała Księga Komisji Europejskiej. *Wspólnoty Europejskie* 2: 33–38.
- [5] Czykier-Wierzba D. 1995. Rolnictwo polskie a integracja z Unią Europejską. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk: 42–47.
- [6] Czyżewski A. 1994. Doświadczenia Unii Europejskiej a rozwiązania w gospodarce żywnościowej Polski. *Wieś i Państwo*. 1–2: 59–91.
- [7] Delache X., Deroin-Thvermin M. 1990. Les reformes de la PAC: bilan et perspectives pour la France. *Problemes Economiques*. 2192: 23–29.
- [8] Eurostat. Statistische Grundzahlen der Gemeinschaft. 30 Ausgabe 1993, Brüssel 1993: 300–301.
- [9] Eurostat. Europa in Zahlen. Vierte Ausgabe. Brüssel-Luxemburg 1995: 76.
- [10] Por. Eine gemeinsame Agrarpolitik für die neunziger Jahre. Brüssel-Luxemburg 1989: 14.
- [11] Gilbert A. 1992. Landwirtschaft und ländlicher Raum. In: Landwirtschaft in Europa. Entwicklung-Zwänge -Perspektiven. Kommission der Europäischen Gemeinschaften. Brüssel: 81–90.
- [12] Jędrzejewski J. 1993. Zmiany cen uzyskiwanych i płaconych przez producentów rolnych w krajach Wspólnoty Europejskiej. *Wspólnoty Europejskie* 9: 10–12.
- [13] Jędrzejewski J. 1995. Trzy lata reformy we Wspólnocie Europejskiej (II). *Wspólnoty Europejskie* 11: 27–31.
- [14] Jędrzejewski J. 1995. Trzy lata reformy agrarnej we Wspólnocie Europejskiej (III). *Wspólnoty Europejskie* 12: 38–43.
- [15] Die Lage der Landwirtschaft in der Gemeinschaft. Bericht 1991. Brüssel-Luxemburg 1992: 11–12.
- [16] Die Lage der Landwirtschaft in der Europäischen Union. Bericht 1994. Brüssel-Luxemburg 1994: 8.

- [17] Die Lage der Landwirtschaft in der Europäischen Union. Bericht 1996. Luxemburg 1997: T/103.
- [18] Maillet P. 1992. La Communauté Européenne aujourd' hui et demain. CEFFIC, Varsovie: 18.
- [19] Nietz F. 1996. Rysowanie nowej mapy żywnościowej. *Nowa Europa* z dnia 24 maja: 22.
- [20] Rowiński J. 1997. Propozycje zmian we wspólnej polityce rolnej. *Wspólnoty Europejskie* 11: 20–26.
- [21] Rowiński J. 1998. Kluczowy problem rolnictwo. *Nowe Życie Gospodarcze* 13: 20–22.
- [22] Szymański W. 1996. Ogólnoekonomiczne uwarunkowania rekonstrukcji rolnictwa. W: *Polityka rolna — element polityki rozwoju gospodarczego Polski*. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, FAPA, Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN: 17–27.
- [23] Woś A. 1996. Warianty strategii rozwoju polskiego rolnictwa. W: *Polityka rolna — element polityki rozwoju gospodarczego Polski*. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, FAPA, Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN: 39–55.
- [24] Woś A. 1996. Zmiany struktury agrarnej rolnictwa polskiego do 2020 roku. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* 2: 31–51.

Results of reforming European Union market policy in the nineties and some implications for Polish agriculture

---

Key words: European Union, common agriculture policy, market policy, intervention prices

Summary

The common agricultural policy of European Union underwent substantial modifications in the early nineties. The basic principles of that reform are discussed in the paper along with the effects of modified policy and its implications for the Polish agriculture.

Adres do korespondencji:
prof. dr hab. Dorota Czykier-Wierzba
Katedra Finansów
Wydział Zarządzania
Uniwersytet Gdański
ul. Armii Krajowej 101
81-824 Sopot